

FÓRUM

TÉZISEK, TANULSÁGOKKAL

A jugoszláv filozófusok már jó ideje élénken foglalkoznak az elidegenedés problémájával. Számos publikáció közül, amelyet e témával kapcsolatban közzétettek, különös figyelmet váltott ki az a fejtegetés, amely Pedrag Vranicki zágrábi filozófus, professzor tollából származik. Vranicki 1964 júliusában a Novi-Sadon megrendezett „Marx és a mai valóság” c. tudományos tanácskozáson terjesztette elő téziseit, s legutóbb leköszölte a Contemporenao, az olasz párt folyóiratának melléklete is. Azóta hírt kaptunk arról is, hogy a zágrábi filozófus új folyóiratot szervezett „Praxis” címmel, amely újabb fórummal gazdagítja a sokszínű jugoszláv filozófiai életet.

Vranicki téziseit annál is inkább érdemes figyelembe venni, mert olyan témával kapcsolatban fejt ki álláspontját, amelyet nálunk Magyarországon is sokat vitatnak. Legutóbb a Valóság c. folyóiratunk számos cikket közölt a témával kapcsolatban. A Valóság-vita egyik konklúziója éppen az volt, hogy még további részletes elméleti kimunkálásra vár az elidegenedés szocializmusbeli megnyilvánulásának problémája, s ez filozófiai életünk egyik halaszthatatlan feladata. Nem állíthatjuk, hogy az elidegenedés és a szocializmus problémáját illetően túlságosan tisztázottak már az elméleti kérdések. Annyi azonban bizonyos, hogy nemigen akad nálunk ma már olyan filozófus, aki tagadná, hogy az elidegenedés jelensége létezik a szocializmusban.

Éppen ezért nem csoda, ha kíváncsian tekintünk Pedrag Vranicki téziseire, ahol a szerző az elidegenedésről, mint „a szocializmus központi problémájá”-ról fejtette ki véleményét.

Vranicki határozottan ellentmond azoknak a véleményeknek, amelyek a szocializmustól idegen jelenségnek tartják az elidegenedést. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a szocializmusban az elidegenedési formák „eltérő hangsúlyt és jelentőséget kell hogy kapjanak”. Ezzel a felfogással általában egyet is lehet érteni. A probléma ott kezdődik, hogyan értelmezzük ezt az eltérő hangsúlyt és jelentőséget”. Vranicki fejtegetéseinek középpontjában a személyi kultusz problémája áll. Téziseiben abból indul ki, hogy mindenféle mítosz az elidegenedés megnyilvánulása, s a továbbiakban rámutat, hogy ilyen mítoszok a szocializmusban tovább élnek, sőt „a sztálinizmus korunk tipikus mitológiája”. Véleménye szerint „A szocializmus sztálini szakasza nemhogy leküzdötte volna a burzsoá társadalom alapvonásait, vagyis a bérmunkát és a bérvizonyokat, amelyekből a társadalom egyéb torzulásai következnek, csupán e viszonyok új formáit dolgozta ki.” Ezért vonja le a következtetést ugyanott „a gazdasági elidegenedés, tehát vele együtt a politikai elidegenedés problémája nem szűnt meg, sőt a szocializmus létfontosságú problémájává vált.” Vranicki ennek a koncepciónak az alapján fejt ki véleményét a párt szerepéről, amelynek nem az a feladata, hogy a politikai és állami hatalom másik típusát megalkossa, hanem, hogy megszüntesse azokat. A „sztálinizmus” bűneiül rója fel a szerző azt is, hogy „a kultúra különböző területeit a politikai harc eszközkévvé változtatták, meghatározott célok elérése érdekében” – s ezzel ezek a területek elveszítették autonómiájukat, őszinteségüket, a keresés szabadságát.

A fentiekből is érzékelhető, hogy Vranicki sajnálatos módon összekeveri az elidegenedés gazdasági kifejeződését, annak alapját és megnyilvánulási formáit, és elformán értékeli azokat. Amikor Marx annak idején az elidegenedés formáit, a gazdasági elidegenedés megnyilvánulásait vizsgálta, határozottan különbséget tett: a megnyilvánulási formák és azok lényege között. Az elidegenedés forradalmi felfogása Marxnál – eltérően a korabeli filozófia és nemzetgazdaságtan ténymegállapító és igazoló álláspontjától – éppen ott kezdődik, amikor feltárja az elidegenedés és magántulajdon, elidegenedés és munkamegosztás lényegi összefüggését. Marx: 1844-es híres kéziratának, a Gazdasági-filozófiai kéziratoknak éppen ez a központi problémája. Ha nem vesszük figyelembe a marxista elidegenedés-felfogás leglényegesebb eredményét, szükségszerűen hamis következtetésre kell jutnunk. Ki ne ismerné, hogy milyen lényeges különbség van ebből a szempontból a kapitalizmus és szocializmus között, függetlenül attól, hogy a szocializmus fejlődésének bizonyos

történeti szakaszát a személyi kultusz is jellemezte. A szocialista országok legtöbbjében az elidegenedés leglényegesebb alapja és kifejezője, a kizsákmányolás és magántulajdon visszavonhatatlanul megszűnt. Ezzel az elidegenedési formák alapjaikban rendültek meg, s egyben a kollektív tulajdon létrejöttével és megszilárdulásával a termelők és az egész társadalom humanizálásának objektív feltételei teremődtek meg. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a továbbiakban már nincs jogszerűsége az elidegenedés és a szocializmus, az elidegenedés és a személyi kultusz összefüggése vizsgálatának. A személyi kultusz kétségtelenül gátolta az objektív feltételek realizálását, antihumánus tendenciáival éppen a társadalom humánus lényegével került szembe. Ha úgy vesszük, maga is egy sajátos elidegenedési formát jelentett, amelynek lehetőségét éppen az teremtette meg, hogy szükségszerűen is léteztek, mint ahogy léteznek az elidegenedés más formái is.

A társadalmi munkamegosztás szocializmusbeli szintje és formája, elosztási rendje, amelyek a termelők fejlettségének, illetve viszonylagos fejletlenségének felelnek meg, magában a szocializmusban is objektív alapul szolgálnak az elidegenedési formák és jelenségek létezésének. Ha ehhez hozzávesszük a magántulajdon lenyomatát és felszívódását az erkölcsben, ideológiában, társadalmi pszichológiában, akkor világos, hogy egy hosszú történelmi folyamat szükséges ezek leküzdéséhez. De lehetetlen az elidegenedés szocializmusbeli konkrét formáinak és jelenségeinek vizsgálatát elvégezni anélkül, hogy figyelembe vennénk: a szocialista tulajdon természetében, mint kollektív tulajdon, az elidegenedés leküzdésének bázisa. A szocializmus minden előremutató gazdasági és művelődési tendenciája, amely ezen az alapon bontakozik ki, az elidegenedés megszüntetése, a harmonikusan fejlett személyiség kialakulása, az emberi szabadság kitágulása irányába hat.

Az elidegenedés legáltalánosabb felfogása szerint igaza van Vranickinak: „Amíg az ember tevékenysége idegen marad az embertől (politika, vallás, piac, pénz stb.) és következésképpen szembehelyezkedik vele, mint felette álló hatalom, addig az elidegenülés jelensége nem szűnik meg.” A politika, a vallás, a piac, a pénz — és valóban sorolhatnánk tovább a formákat — általában az elidegenedés megnyilvánulásai és történelmi távlatokban szükségszerűen meg is kell szünniük. Ezeknek a szocializmusban is létező formáknak a vizsgálata itt már korántsem végezhető el ilyen általános szinten. A szocializmusban az elidegenedés ilyen önállósult formái belső ellentmondást mutatnak. Míg általában az elidegenedés formái — nem beszélve itt a vallásról, amely külön probléma — konkrétan az elidegenedés megszüntetésének eszközei is lehetnek. Pusztán általános elvont filozófiai szinten konkrét ítéletet alkotni ezeknek a formáknak társadalmi értékéről, helyéről és szerepéről egyfajta misztifikációhoz vezet. Az általános vizsgálódás, ha valóban tudományos alapokon kíván maradni, nem nélkülözheti a konkrét történelmi értékelést.

Pedrág Vranicki éppen azért, mert eltekintett az elidegenedés alapjának konkrét vizsgálatától, s attól a lényeges különbségtől, amely ebből a szempontból a kapitalizmus és szocializmus között van, az elidegenedés megszüntetéséért folyó harc feladatait is egyoldalúan, direkt-formában határozza meg. Intézkedések a bérvisszonyok megváltoztatására, az állami bürokrácia leküzdése, az állam elhalási folyamatának erősítése stb. általában lehetnek az elidegenedés leküzdéséért folyó harc feladatai, de sokkal inkább lényeges és konkrét a szocializmus mobilizáló tényezői számára az elidegenedés alapjainak rombolása, a társadalom humanizálása feltételeinek fejlesztése, erősítése, a termelők szintjében, a szocialista termelési viszonyokban. Túlságosan szűk és önmagában álló lenne az a megállapítás, hogy a politikai formák „csak akkor bizonyulnak pozitívnak és történelmileg haladónak, ha saját megszűnésüket, saját elhalásukat is siettetik”. — Mindez azt a következtetést is sugallja, hogy a szocializmusnak nem általában az elidegenedés a központi problémája, hanem az elidegenedés megszüntetésének gazdasági-társadalmi alapja.

Vranicki tézisei mindenképpen gondolkodásra, vitára készítenek, ugyanakkor tanulságul is szolgálnak: Az elidegenedés vizsgálatát a szocializmusban csakis a marxista elidegenedés-felfogás forradalmi vívmányai alapján, s a jelenségek konkrét történelmi elemzésével lehet elvégezni.

TÓTH MIKLÓS